

پیدایش نهادهای پیش‌حکومتی در فلات مرکزی ایران؛ خان‌سالارهای آغاز ایلامی در تپه سفالین پیشوا

دکتر مرتضی حصارى

استاديار دانشگاه آزاد اسلامى تهران مركزى

و

روح الله يوسفى زشك

دانشجوى دكتورى گروه باستان‌شناسى دانشگاه تهران

از ص ۱ تا ۲۲

چکیده:

در این مقاله، ساختار نظام اداری تپه سفالین در قالب فن‌مدیریت اداری مورد بررسی قرار می‌گیرد. داده‌های به‌دست آمده از کاوش تپه سفالین باعث افزایش بانک اطلاعاتی باستان‌شناسی دوران آغاز تاریخی با تمرکز بر پیدایش سیستم‌های مدیریتی و اداری در فلات مرکزی ایران شده است. در دوره آغاز ایلامی، تغییرات اصلی در سیستم اقتصادی، همراه با تغییراتی از یک جامعه خویشاوندی به سوی جامعه طبقاتی دیده می‌شود که در افزایش میزان واحدهای اقتصادی و رشد سازماندهی نیروی کار نمود یافته است. تپه سفالین به منزله یک مرکز تخصصی مدیریت اداری در شمال فلات مرکزی ایران است که توسط گروهی از نخبگان اقتصادی و اجتماعی که همان خان‌سالارهای آغاز ایلامی بودند، اداره می‌گردید؛ بر تولید و مبادله کالا نظارت داشته و کلیه شاخصه‌های یک جامعه پیش‌حکومتی را در خود جای داده بودند. تپه سفالین باعث افزایش درک ما از نقش تجارت در توسعه و تحوّل جوامع پیچیده در فلات مرکزی ایران می‌شود. داده‌های اداری و مدیریتی محوطه تپه سفالین نشان می‌دهد که سلسله مراتب قدرت در این جامعه که در رأس آن یک نخبه و یا گروهی از نخبگان اجتماعی قرار دارند، به هماهنگ‌سازی تصمیمات گوناگون می‌پرداخته و به مرکزیت محوطه سفالین در دشت ری، سایر جوامع استقرار همزمان با آن را سازماندهی و مدیریت می‌نموده‌اند. این پژوهش سعی شده است با معرفی داده‌های مدیریتی حاصل از ۴ فصل کاوش در تپه سفالین، روند رشد و توسعه نهادهای پیش‌حکومتی در فلات مرکزی ایران و جایگاه اقتصادی و اجتماعی خان‌سالارهای آغاز ایلامی در اواخر هزاره چهارم و ابتدای هزاره سوم ق.م. بررسی شود.

واژه‌های کلیدی: تپه سفالین، فن‌مدیریت، نهادهای پیش‌حکومتی، جوامع خان‌سالار،

دوره آغاز ایلامی.

مقدمه:

یکی از موضوعات مهم در باستان‌شناسی جدید درک چرایی و چگونگی شکل‌گیری جوامع پیچیده، رشد تمایزات اجتماعی - اقتصادی و شکل‌گیری نهادهای حکومتی است (Stein and Rothman, 1994). شناخت

این پدیده‌ها در باستان‌شناسی، نیازمند درک چگونگی رشد پیچیدگی‌های اجتماعی است که غالباً با استفاده از مفهوم «تمایز» تحلیل می‌شود (Wright, 1977a, 1977b; 1984, Pollack, 1989). رایت (1977a) معتقد است که هر قدر جوامع پیچیده‌تر می‌گردند، ساختارهای اجتماعی همسان موجود در آن، به صورت آشکارا متمایز و متفاوت شده و از یکدیگر جدا می‌شوند. در واقع می‌توان مفهوم پیچیدگی را در ارتباط با میزان تنوع درونی و درهم تنیدگی روابط در یک نظام فرهنگی دانست که برای پدیده‌های مختلفی از قبیل شیوه‌های تولید و باز تولید در قالب نظام اقتصاد معیشتی و نظام اجتماعی خانواده و جامعه و ... به‌کار رفته است (یوسفی زشک، ۱۳۸۳).

نابرابری‌ها و تفاوت‌های اجتماعی که خود پیامدی از تمایزات شکل‌گرفته در بین طبقات جامعه محسوب می‌شود، نمودی از پیچیدگی فزاینده به شمار می‌رود. (سرداری، ۱۳۸۴) نابرابری‌های اجتماعی - اقتصادی وقتی شکل می‌گیرند که به خاطر شرایط اجتماعی، برخی نهادهای خاص دسترسی متفاوتی به منابع استراتژیک داشته باشند؛ این تفاوتها، به آنها توانایی کنترل سایر اقشار اجتماعی را می‌دهد (همانجا). نابرابری اجتماعی به تفاوت‌های میان افراد یا جایگاه‌های اجتماعی اشاره می‌کند؛ جایگاه‌هایی که بر نحوه زندگی آنها خاصه بر حقوق، فرصتها و امتیازاتی که از آن برخوردارند تأثیر می‌گذارد و در نهایت موجب دستیابی متفاوت برخی از افراد به منابع می‌شود (گرب، ۱۳۷۳).

جوامع خان‌سالار:

مفهومی دیگر که می‌تواند ما را در درک سیر تکوین و تحوّل جوامع انسانی یاری رساند، پدیده جوامع خان‌سالار است که گونه‌ای از جوامع طبقاتی محسوب می‌گردد (برای مطالعه بیشتر رجوع کنید به: Service, 1962, 1975; Johnson, 1973; Wright, 1984). خان‌سالارها در واقع، مرحله پیش از حکومت هستند که به دنبال جوامع با ساختار گروهی و قبیله‌ای، رشد و تکوین یافته‌اند (Service, 1962). سرویس معتقد است این‌گونه جوامع دارای نظام خویشاوندی و خونی می‌باشند، زیرا مقام و موقعیت افراد در این‌گونه جوامع تا حد زیادی به واسطه جایگاه آنها در سلسله مراتب خونی مشخص می‌شود (Service, 1962: 171). والاس (1971) نیز معتقد است پیدایش نهادهای حکومتی اولیه همراه با تغییر نظام رتبه‌ای مبتنی بر روابط خونی به اشکال مبتنی بر لیاقت و استعداد می‌باشد.

خان‌سالارها همچنین دارای هویت مستقل سیاسی و اقتصادی - اجتماعی نیز هستند و با ایجاد نظام متمرکز از طریق کنترل سایر نهادهای تخصصی موجود در جامعه، در میان گروه‌های مختلف در سطوح متفاوت، اعمال نفوذ می‌کنند (برای نقد تعاریف رایج پیرامون ساختار جوامع خان‌سالار رجوع کنید به: Sahlin, 1967). ایجاد نظام متمرکز فقط با تغییر شکل نظام اجتماعی و سازوکارهای اجتماعی - سیاسی در یک جامعه با ساختار قبیله‌ای، ممکن است (برای مطالعه بهتر و منبع‌شناسی ساختار جوامع خان‌سالار رجوع شود به: Flannery, 1999; Feinman, 2000). در واقع خان‌سالاری، حکومت نخبگانی محسوب می‌گردد که با کنترل رفتارهای اقشار اجتماعی، و توزیع قدرت بین خود، دسترسی نابرابر به منابع ثروت را پایه‌ریزی کرده‌اند (Yoffee, 1993: 61). خان‌سالارها و جاهت قدرت خود را از قبایلی که خان آنها هستند و از سوی دیگر از زمین و احشامی که در اختیار دارند، کسب می‌کنند (Lambton, 1969).

جوامع خان‌سالار دارای اشکال پیچیده‌تری نیز بودند، ساختار و سلسله مراتبی منطقه‌ای و متشکل از یک خان برتر و خان‌های زیردست داشتند؛ این نوع جوامع را می‌توان ابرخان سالار نامید (Wright, 1984: 68). در این نظام سلسله‌مراتبی پیچیده، خان برتر، تصمیم‌گیری را متمرکز کرده و فرایند اجرایی جابه‌جایی منابع و کالاها را به خانهای محلی و زیردست که به نوعی مدیران اجرایی می‌باشند، واگذار می‌کند (Ibid). در واقع فرایند تصمیم‌گیری متمرکز و نظارت مبتنی بر جابه‌جایی منابع و کالاها در یک جامعه اقشاری، در قالب فن مدیریت اداری تعریف می‌شود (Wright and Johnson, 1975: 267).

تپه سفالین و جغرافیای طبیعی دشت ری:

تپه سفالین در حاشیه شهرک نقش جهان پیشوا در شرق دشت حاصلخیز ری، دشت ورامین، واقع شده است (تصویر ۲۱). مساحت این دشت رسوبی حاصلخیز، بیش از ۱۶۰ هزار هکتار می‌باشد که ۶۰ هزار هکتار آن در زمره زمین‌های کشاورزی قرار دارد (زهتابیان و همکاران، ۱۳۸۳: ۹۱). ارتفاع تپه باستانی از سطح دریاهای آزاد حدود ۹۹۶ متر، با ابعاد تقریبی ۴۰۰×۵۰۰ متر و با وسعت بیش از ۲۰ هکتار، بزرگترین محوطه شناخته شده آغاز تاریخی در فلات مرکزی ایران می‌باشد (حصاری و دیگران، ۱۳۸۶ الف؛ Hessari and Yousefi, 2008). این محوطه برای اولین بار توسط تهرانی مقدم، مورد گمانه زنی قرار گرفته و در گزارش، قدمت آن به هزاره دوم و اول نسبت داده شده است. از فاصله ۱۰۰ متری شمال محوطه، رودخانه جاجرود عبور می‌کند که تا چندی پیش منبع اصلی آب کشاورزی منطقه بوده است. همچنین تپه سفالین در حاشیه شاهراه ارتباطی جاده خراسان بزرگ قرار دارد که هزاران سال فرهنگهای شمال شرق ایران، جنوب ترکمنستان و افغانستان را به غرب، جنوب غرب ایران و جنوب بین‌النهرین متصل می‌کرده است (Hessari and Yousefi, 2007). به نظر می‌رسد ظهور فیروزه، مس و سنگ لاجورد در هزاره‌های چهارم و سوم در جنوب غرب ایران و جنوب بین‌النهرین، از طریق این شاهراه ارتباطی با مناطق دوردست در شرق صورت گرفته است (برای مطالعه دقیق اهمیت سنگهای نیمه قیمتی و کانیهای فلزی در اقتصاد جنوب غرب ایران و جنوب بین‌النهرین در هزاره چهارم و سوم رجوع کنید به: Kohl, 1978; 1979; Johnson, 1973; Lamberg-Karlovsky, 1971, 1978). فراوانی منابع آب و اهمیت راهبردی قرار گرفتن در حاشیه شاهراه ارتباطی شرق و غرب باعث تراکم بالای استقرارهای پیش از تاریخ در منطقه شده است. در تپه سفالین، لایه‌های دوره‌های استقراری دوره بانس قدیم (اروک جدید در بین‌النهرین) و آغاز ایلامی به صورت متوالی و بدون وقفه شناسایی شده است. با پایان دوره آغاز ایلامی، این محوطه، متروک شده و تا اواسط عصر آهن III که دوباره این محوطه اشغال می‌شود، نشانه‌ای از حضور هیچ استقراری وجود ندارد.

خان‌سالارهای آغاز ایلامی در تپه سفالین:

با توسعه کشاورزی و دامپروری در دوره مس - سنگی جدید در حوزه دشت ری، بستر مناسب برای توسعه و افزایش پیچیدگی‌های اقتصادی و اجتماعی فراهم شد^۱. افزایش پیچیدگیهای اقتصادی از طریق

۱. در طی بررسی انجام شده در ناحیه پیشوا، بیش از ۲۵ محوطه دوره سیلک ۳ در منطقه یافت شده که ۴ محوطه، وسعتی بیش از ۱۰ هکتار داشته‌اند. همچنین در این بررسیها شواهد قانع‌کننده‌ای مبنی بر وجود کانالهای آبیاری رودخانه‌ای مشاهده گردیده و براساس آنها می‌توان گفت، کشاورزی در شرق دشت ری در محوطه‌های دوران مس سنگی جدید به طریق آبی انجام شده است.

اقتصاد معیشتی مبتنی بر کشاورزی و دامپروری نیاز به سیستمی عددی برای علامت‌گذاری و ثبت کمیت تولیدات، در نهایت منجر به ظهور فن مدیریت اداری در دشت ری به محوریت تپه سفالین می‌شود. با توجه به وسعت ۲۰ هکتاری محوطه سفالین و برآورد جمعیت حداقل ۲۰۰۰ نفری، دشوار است تصور کنیم که سازوکارهای یک جامعه روستانشین برای اداره چنین جامعه‌ای بوده باشد. همچنین وجود یک مرکز تخصصی صنعتی با وسعت ۱ هکتار در مجاورت محوطه سفالین یعنی تپه شغالی که در طی ۲ فصل مورد کاوش قرار گرفته (فصل اول، نگاه کنید: حصاری و دیگران، ۱۳۸۶ ب)، اشاره بر یک مرکز تولیدی و توزیعی دارد که نه تنها نیاز مادی جمعیت را برآورده می‌کرده بلکه پاسخگوی نیاز سایر محوطه‌های همجوار در دشت نیز بوده است. رایت (1984) معتقد است جدایی واحدهای مسکونی، اداری و صنعتی در شکل‌گیری نهادهای حکومتی، یکی از ویژگی‌های اصلی به شمار می‌رود. کشف بیش از ۱۴۰۰۰ قطعه سفال لبه واریخته به همراه اثر مهر و گل نوشتها در بخش کاوش شده به وسعت ۱۵۰ متر مربع در طی ۴ فصل کاوش در تپه سفالین، امروزه کاربری اداری و مدیریتی آن در ارتباط با مکان ورودی کالاها و نیز پرداخت جیره کارگران را می‌تواند به اثبات برساند، و این دال بر وجود نخبگانی اقتصادی - اجتماعی است که با شیوه‌های بازتولیدی، نظام اقتصادی منطقه را تحت کنترل و سیطره خود قرار داده بودند.

از این رو شاید بتوان شعاع تحت نفوذ این خان برتر را در یک حوزه جغرافیایی (ایالت (؟)) در نظر گرفت، که در نهایت، در گام بعدی با توجه به وجود بسط نفوذ خونی و خویشاوندی، طبقه‌ای توانمند با بازوی اجرایی و سیاست‌گذار فراگیر پیدا می‌کند.

مدارک مدیریت اداری:

براساس مدارک موجود، قدیمی‌ترین نمونه مهرها از مکان‌های باستانی کشورهای سوریه، فلسطین، لبنان و آناتولی (ترکیه) به دست آمده است. (Rashad, 1990:235). از نظر شمایل‌شناسی مهر، اثر مهر و سمبرها از دوره آغاز نوسنگی، تاریخ‌گذاری و شناسایی شده‌اند (Amiet, 1997:83). این سخن به آن معنا نیست که تصور شود کارکردهای معین اداری چنین توده‌های گلی یا نقوش مهر شده، همیشه ثابت بوده است. از آنجایی که اثر مهرهای در یا ظروف در نظام‌های اداری از فرهنگ‌های گوناگون خاور نزدیک باستان در طول بیش از پنج هزاره استفاده می‌گردیده‌اند، بنابراین نمی‌توان صرفاً کارکرد اداری یک دوره را به طور ساده‌انگارانه‌ای برای تمام آنها تعمیم داد (Pittman, 1997:133). همچنین در شناخت و بازسازی نظام اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در کنار کاربرد، سبک آن هم مورد توجه قرار گیرد. بنابراین، نام بردن از این گونه مدارک به عنوان شناخته شده‌ترین آثار در فرهنگها و تمدن‌های باستانی در اولویت قرار می‌گیرد.

پدیده خان‌سالارهای آغاز ایلامی و نظام مدیریت اداری:

در دوره فرهنگی که بعد از دوره فرهنگی اروک در بین‌النهرین و بانس قدیم در ایران شکل می‌گیرد و بنای مادی این فرهنگ را، مواد فرهنگی مربوط به مدیریت اداری تشکیل می‌دهد و می‌توان به پیروی از ونسان شایل، آن را دوره آغاز ایلامی (Scheil, 1905) و یا براساس گاهنگاری دایسون و پاتس، «شوش III» نامید (Potts, 1999: 74). دوره آغاز ایلامی، در اواخر پنج هزار و اوایل چهار هزار سال پیش، هم افق با فرهنگ

جمدت نصر و مرحله اول سلسله‌های قدیم در بین‌النهرین است. افق آغاز ایلامی (Abdi, 2003: 150) شامل یک سیستم نگارشی، هنر مهر سازی و دیگر شواهد مبنی بر وجود نظام مدیریتی پیچیده‌ای می‌باشد که فاقد منشأ بین‌النهرینی است (Pittman, 1997: 135). رایت و جانسون معتقدند آغاز ایلامی، فرهنگی در قالب سیستم نوشتاری است که در دشت شوشان و سرزمین‌های مرتفع غرب ایران و شرق بین‌النهرین بین ۳۱۰۰ و ۲۹۰۰ ق.م. ظاهر شده است (Wright and Johnson, 1975: 269). آلدن از دوره آغاز ایلامی به عنوان یک پدیده فرهنگی گسترده در سراسر سرزمین ایران یاد می‌کند که از ۳۳۰۰ ق.م آغاز گردیده و تا ۲۸۰۰ ق.م. ادامه می‌یابد (Alden, 1982: 613). رابرت انگلوند معتقد است که پیدایش سیستم مدیریتی و اداری آغاز ایلامی جدای از تحولات سیستم اداری و پیدایش نگارش در بین‌النهرین بوده است هر چند که در وهله اول، تفاوتی در نمونه‌های گل‌نوشته‌های اولیه نمایان نمی‌کند ولی با کمی تأمل تفاوت‌ها هم در نوع نگارش و هم در علائم مشخص می‌گردد (Damerow and Englund, 1990: 116). رابرت انگلوند معتقد است که پیدایش سیستم مدیریتی و اداری آغاز ایلامی در ایران، دارای ابهامات بسیاری بوده و احتمالاً در ۳۳۰۰ ق.م. جدای از تحولات سیستم اداری و پیدایش نگارش در بین‌النهرین آغاز شده و در ۳۰۰۰ ق.م. به پایان رسیده است (Englund, 2005).

گسترده‌گی دوره آغاز ایلامی در ایران با سطوح b ۱۴ - ۱۶ در اکروپل در شوش (Carter, 1980; Lamberg-Karlovsky,) IVc، تپه یحیی (Dittmann, 1986a: 173-75; 182; 1986b: 347; Le Brun, 1971 1989; Damerow and Englund, 1971; 1989)، سیلک IV 2 (Ghirshman, 1938)، تپه میلان دوره بانس جدید (Sumner, 1986; Dittmann, 1986b: 334-37; Nicolas, 1990) شهر سوخته I (Tosi, 1983)، ازبکی (مجیدزاده ۱۳۷۹) و جیرفت (۴) (Basello, 2006) مطرح می‌باشد.

مدارک مدیریت اداری آغاز ایلامی تپه سفالین گونه ۱- مهرهای استامپی:

مهر استامپی به صورت عمودی برای مهر کردن بر روی تکه‌های گلی مورد نظر به‌کار می‌رود. مهرهای استامپی در هر بار فشار، تنها یک تصویر را تولید می‌کند. بنابراین، ایجاد تصویر به‌طور مکرر و پی‌درپی نیازمند تکرار حرکت است. بین هر حرکت و بین هر تصویر که برگل نقش بسته است، همواره یک حاشیه خالی وجود دارد (سرداری، ۱۳۸۴). تا کنون در طی کاوشهای تپه سفالین ۳ قطعه گل مهر شده با مهر استامپی یافت شده است. این قطعات شامل نقوش لاک پشت، گیاهی و هندسی می‌باشند. در فلات ایران یک افق گسترده از مهرهای دکمه‌ای شکل همراه با طرح‌های هندسی وجود دارد (Caldwell, 1976: 230). به‌طور کلی براساس تکه‌های گلی مهر شده به نظر می‌رسد این مهرهای استامپی دارای سطح محدب در هر سه نمونه و یک شکل مربع و گرد بوده‌اند (تصویر ۳).

گونه ۲- مهرهای استوانه‌ای:

از دوره بانس قدیم (اروک میانی در بین‌النهرین) تغییر بنیادینی در سبک مهرسازی پدید می‌آید (Porada, 1993). اختراع ابزاری به‌نام مته باعث تغییر در سبک حکاکی تصویر بر روی مهرها می‌شود. مهر استوانه‌ای در ابتدا

در جنوب بین‌النهرین رواج یافته است.

مهرهای استوانه‌ای تپه سفالین از جنس سنگ آهک نرم و مرمر بوده‌اند. آنها با نقوش هندسی و گیاهی و حیوانی بسیار زیبا کنده‌کاری شده و به طور عمودی برای گذراندن ریسمان از داخل آنها سوراخ شده‌اند. اندازه مهره‌های استوانه‌ای تپه سفالین بین اسانتی متر تا ۵ سانتی متر متغیر می‌باشد (تصویر ۴).

گونه ۳ - درپوش‌های ظروف سفالی :

۳-۱- این گونه مهر کردن بیشتر برای ظروفی با دهانه نسبتاً بزرگ در تپه سفالین استفاده می‌شده است و از طریق آثار بازمانده از قسمت پایینی این درپوش‌ها می‌توان به اندازه دهانه ظرف پی برد. در واقع این درپوش‌ها همانند چوب‌پنبه با حالت فشار کم در داخل گردن کوزه و خمره‌ها قرار می‌گرفته‌اند. قسمت نوک بیرونی این درپوش‌ها فرم‌های مختلفی دارد. گاهی اوقات صاف هستند و بر روی آنها مهر زده می‌شد. بعضی از آنها محدب‌بندی شکل هستند و برخی به صورت تخت و صاف می‌باشند (تصویر ۵).

۳-۲- درپوش‌های لوله و بطری:

بعضی از درپوش‌های گلی تپه سفالین به اندازه‌ای باریک هستند که می‌توان تصور کرد فقط به‌عنوان درپوش لوله ظروف و بطری‌هایی با دهانه تنگ مورد استفاده قرار می‌گرفته‌اند. تنوع فرم این گونه درپوش‌ها کمتر از نمونه کوزه‌هاست و عموماً به صورت قارچی شکل و فاقد اثر مهر می‌باشند (تصویر ۶).

گونه ۴- مهر و موم‌های خمره:

این گونه اثر مهر، فرمی نسبتاً صاف و باریک دارند و لبه‌های ته و بالای آنها کامل است و از طریق مقطع و نقوش موجود بر روی لبه‌های داخلی شان قابل تشخیص هستند. آنها به دور گردن خمره و ظرف بسته می‌شدند. قسمت‌های بالایی این قطعات نسبت به قسمت‌هایی که به دور بدنه گردن خمره بسته می‌شد نازکتر هستند. در قسمت داخلی این اثر مهرها، آثاری از ریسمان دیده می‌شود که به دور گردن خمره بسته می‌شده است. کارکرد این گونه تکه‌های گلی بدین صورت بوده که ظروفی که برای مهر و موم کردن استفاده می‌گردید حتماً باید لبه‌هایی به بیرون برگشته داشته باشند. در این روش ابتدا با پارچه و یا چرم، در ظرف را پوشانده و سپس با پیچیدن یک ریسمان به دور آن محتویات ظرف را حفظ می‌کردند. پس از آن بر روی ریسمان دور لبه ظرف، قطعات گلی، چسبانیده و روی آنها نقش مهر زده می‌شد. به همین دلیل وقتی آثاری از این گونه قطعات در بقایای باستانی یافت می‌شود، می‌توان آثاری از نقش ریسمان را در قسمت درونی آنها مشاهده کرد. بخش عمده‌ای از داده‌های مدیریتی تپه سفالین مربوط به این تکنولوژی بوده و بیش از ۶۴/۲۳ درصد از کل تکه‌های گلی مهر شده را به خود اختصاص می‌دهد (تصویر ۷).

گونه ۵- مهر و موم‌های کیسه و جعبه:

شمار فراوانی از تکه‌های گلی مهر شده مربوط به کیسه و جعبه در طی چهار فصل کاوش در تپه سفالین به دست آمده است. این گونه تکه‌های گلی مهر شده نیز همانند اثر مهرهای خمره به صورت قطعات شکسته و

منفرد یافت می‌شوند و پشت آنها آثار ریسمان دیده می‌شود. در طرف دیگر، آثار مهر وجود دارد که معمولاً برای مهر کردن کیسه‌های پارچه‌ای و جعبه به کار گرفته شده‌اند. از شکل چندضلعی برخی نمونه‌های این گروه می‌توان تصور کرد که تکه‌ای از گل را در محل گره طناب روی کیسه می‌گذاشته و با فشار دادن و پهن کردن آن، سطح گره را برای حفاظت کامل می‌پوشانده‌اند (تصویر ۸). به نظر می‌رسد تولیدات پشم حیواناتی نظیر بز و گوسفند به دلیل سادگی در ذخیره‌سازی، حمل و نقل آسان آن و در نهایت تبدیل آن به منسوجات، دارای پتانسیل بالایی برای تجارت و مبادله بوده است و آمار بالای تعداد گوسفند و بز در متون گل‌نوشته (نیشته)‌های تپه سفالین و همچنین کشف تعدادی اثر گلی مهر با تصویر حمل منسوجات توسط گروهی از گاو مردان می‌تواند دال بر اهمیت تولید منسوجات و جایگاه آن در تجارت منطقه‌ای باشد.

یک روی برخی از نمونه‌های این دسته، صاف و مسطح است و نشان می‌دهد آنها را برای مهر و موم کردن جعبه‌های چوبی و یا ظروفی مشابه با سطحی صاف و مسطح به کار می‌برده‌اند. اکثر نمونه‌های مهر و موم جعبه و عدل، بیضی شکل هستند.

گونه ۶- مهر و موم‌های درب ورودی انبار:

قفل‌های گلی در فن‌مدیریت از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. از این تکه‌های گلی برای محافظت از انبارها و کالاهای انبار شده در برابر ورود افراد غیرمسئول استفاده می‌شده است. با بررسی و مطالعه بر روی این گونه داده‌های مدیریتی، باستان‌شناسان تمام تکه‌های گلی یافت‌شده در کاوش‌ها را به عنوان مهر و موم‌های خمره تشخیص داده و برای اولین بار از این تکه‌های گلی با عنوان قفل‌های گلی مهر شده بر روی در ورودی فضاها یاد کرده‌اند (Feroli and Fiandra, 1979).

مشخصه استاندارد شناخت این گونه اثر مهرها، عبارت‌اند از:

۱- نقش یک طرف آنها یک میخ چوبی باریک همراه با ریسمان پیچیده به دور آنها است. ۲- ته آنها در زوایای مستقیم با این میخ چوبی، نقوشی از در یا سطح یک دیوار خشتی خواهد داشت. در این روش ریسمانی از داخل سوراخ در عبور داده شده و سپس ادامه ریسمان، دور میله‌های چوبی پیچیده شده و پس از کارگزاری در کنار در بر روی دیوار، دور آن به صورت مخروطی با گل پوشانده و سپس مخروط گلی مهر شده است.

به دلیل اینکه اکثریت این‌گونه قطعات کوچک پس از باز شدن به تکه‌های خرد شده تبدیل می‌شدند، تشخیص آنها سخت است و هر آن این مسئله وجود دارد که با اثر مهرهای خمره و یا اثر مهرهای جعبه‌ها که اغلب به دور آنها میخ چوبی وارد می‌شد، اشتباه گرفته شود. قفل‌های گلی تپه سفالین همگی خام بوده و نقوش آن صرفاً مربوط به مهرهای استوانه‌ای می‌باشد. بیشترین فراوانی نقوش مربوط به گل هشت پر نیلوفر است و بیش از نیمی از قفل‌های گلی با این نقش مهر شده‌اند و با توجه به اندازه آنها به نظر به مهرهای متفاوتی مربوط می‌باشند (تصویر ۹).

گونه ۷- مهر و موم‌های پنجره:

علاوه بر مهر و موم‌های در، گونه‌ای دیگر از این نوع اثر مهرها وجود دارد؛ به عنوان مثال، قفل‌های پنجره، متمایز از سایر نمونه‌ها هستند. این‌گونه قفل‌ها، در یک تخته گل به صورت L شکل در محل اتصال

دیوار به پنجره قرار می‌گرفته‌اند. این گونه وسایل برای تأمین و حفاظت از روزنه‌های دیوار مانند پنجره‌ها به کار می‌رفته است (تصویر ۱۰).

گونه ۸- چوب خط:

این گونه آثار اشیاء گلی با شکلی مجزا و مستقل هستند که برای اولین بار کاربرد اداری و بوروکراتیک به آنها داده شده است. چوب خط یافت شده در تپه سفالین به صورت بیضی شکل از جنس گل است. بر روی آنها، شکاف‌های گوه‌ای شکل نقش گردیده است و می‌تواند به عنوان علامتی خاص استنباط شود. از تپه سفالین یک نمونه چوب خط کامل بیضوی شکل کشف شده که علامتهای هلالی شکل بر روی آن نقش شده است. چوب خط‌ها به عنوان ابزارهای حسابداری که نمونه‌های امروزی آن نیز وجود دارد، به شمار می‌روند (تصویر ۱۱).

گونه ۹- کالا نشان:

این گونه اشیاء در بسیاری از محوطه‌های باستانی از شرق مدیترانه تا افغانستان، از دوره نوسنگی تا دوران آغاز ادبیات به دست آمده‌اند (Schmandt-Besserra, 1992). در تپه سفالین تعداد زیادی از این اشیاء به صورت توده‌ای و منفرد یافت شده‌اند. کالانشانهای تپه سفالین با اشکالی کم و بیش متنوع و از جنس گل رس ریزدانه به منظور انتقال پیام و ثبت اسناد به کار می‌رفتند. کالا نشانهای تپه سفالین در اشکال مختلف درست شده‌اند و عبارت‌اند از: مخروطی‌ها، کروی‌ها، دیسک‌ها (قرصی‌ها)، حیوانی‌ها. اندازه معمول بین ۱ تا ۳ سانتی‌متر است. اندازه برخی کالانشانهای حیوانی که عموماً بز و گوسفند می‌باشند در حدود ۰/۵ سانتی‌متر است و به طور قطع در ارتباط با نظام مدیریت اداری می‌باشند. در یک نمونه از کالانشانهای حیوانی تپه سفالین، عدد ۱۰ بر روی سینه پیکرک گوسفند حک شده است (تصویر ۱۲).

گونه ۱۰- پاکت گلی:

این گونه اشیاء که دارای اشکال تخم‌مرغی یا کروی هستند، مهم‌ترین شاخصه آنها توخالی بودن فضای درونی آنها است و ما در اینجا به عنوان پاکت یا توپی‌های گلی از آنها نام می‌بریم. آمیه آنها را «بولا» نامیده است. نمونه پاکت گلی تپه سفالین به صورت کروی است و فاقد هر گونه اثر مهر، و در داخل آن یک عدد کالانشان کروی شکل در زمان کاوش به دست آمده است. وجود پاکت گلی بیانگر نظام انتقال اطلاعات همراه با کالا از سایر مناطق به تپه سفالین می‌باشد (تصویر ۱۳).

گونه ۱۱- گل نوشته‌ها:

آخرین گروه از مدارک مربوط به مدیریت اداری در دوره پیش از تاریخ، لوحه‌های گلی است که از نظر زمانی، جدیدترین آنها محسوب می‌گردد. با ظهور این گونه آثار، در واقع پیچیده‌ترین نوع ابزارهای اداری ظاهر می‌گردد و تا دوره‌های تاریخی و معاصر نیز شکل خود را حفظ می‌کند. تمام گل نوشته (نیشته)های تپه سفالین از گل ساخته شده‌اند. آنها کوچک هستند و به راحتی در دست

جای می‌گیرند. به‌طور متوسط ابعاد آنها شامل ۶ سانتی‌متر طول، ۴ سانتی‌متر عرض و ۲ سانتی‌متر ضخامت است. آنها به اشکال گرد مربع و مستطیل هستند و مقطع آنها نیز متنوع است (تصویر ۱۴). اکثریت آنها مسطح هستند: بعضی محدب و بعضی به حالت پلانوکانونوکس می‌باشند (Hessari, Yousefi and Dahl: Forthcoming). به جز ۳ نمونه، تمامی گل‌نوشته‌های تپه سفالین از نوع لوح‌های آغاز ایلامی است. این لوح‌ها برای اولین بار در شوش، تل‌گسر (مصطلح به قضیر) (Caldwell, 1968) و سیلک کشف شدند اما در دوره‌های بعد آثاری از آنها در تل‌ملیان، تپه یحیی و شهر سوخته نیز به‌دست آمده است.

لوحه‌های آغاز ایلامی به عنوان متونی اقتصادی به شمار می‌روند که هم شامل ارقام و هم دارای علائم ایده‌نگار هستند. برخی از آنان مهر شده هستند و بیشتر از یک مهر برای آنها استفاده نشده است (Ibid)؛ در مواردی نیز بر هر دو سوی لوح کشیده شده‌اند. تقریباً تمامی متون آغاز ایلامی تپه سفالین، شامل حسابرسی جیره روزانه و یا ماهانه کارگران، جمع‌داری تعداد دام عموماً گوسفند و بز در مالکیت فردی با رتبه اجتماعی بالا، شمارش تعداد کارگرانی که به کاری گماشته شده و جمع‌داری دارایی‌های نخبگان اجتماعی - اقتصادی می‌باشد (تصویر ۱۵). تعداد پیمان‌های جیره و تعداد گوسفندان ذکر شده در این متون از لحاظ کمیت قابل مقایسه با آمار جمع‌داری است که در متون شوشی دیده می‌شود (در سه نمونه از گل‌نوشته‌های آغاز ایلامی تپه سفالین، جمع‌داری تعداد میش‌های بالغ، بیش از ۱۰۰۰ رأس می‌باشد (برای برداشتی بهتر از این موضوع رجوع کنید به: Dahl, 2005).

گونه ۱۲- مهر و موم در همراه با علائم نگارشی:

در طی کاوش فصل سوم تپه سفالین، پدیده‌ای منحصر به فرد یافت گردیده - که صرفاً ۲ نمونه از آن در محوطه شوش لایه ۱۴ گزارش شده است (Charvate, 1969) - و این پدیده همان استفاده از علائم نگارشی به جای استفاده از مهر کردن گلهای به‌کار رفته برای مهر و موم در می‌باشد. ۹ قطعه از این شیوه مهر و موم کردن در طی کاوش به دست آمده که همگی این علائم بر روی گل‌نوشته‌های شوش و یحیی به‌کار رفته است. شاخص‌ترین نمونه این علامات نگارشی، علامتی است معروف به Hairy Triangle که در واژگان آغاز ایلامی با نام M136 شناخته می‌شود؛ در تیترا گل‌نوشته، به عنوان اولین علامت به‌کار رفته و معرف یک فرد با رتبه اجتماعی بالا یا نهادی می‌باشد که مالک گل‌نوشته به آن مربوط می‌شود. دومین علامت نگارشی به‌کار رفته بر روی قفل‌های گلی تپه سفالین، علامتی است که در واژگان آغاز ایلامی با نام M102 شناخته می‌شود که معرف تولیدات دامی همانند پنیر خشک می‌باشد. این فن مدیریت در درجه نخست، دال بر وجود انبارهای تخصصی با کالای خاص می‌باشد تا در مالکیت افراد مختلفی است. این سیستم مهر و موم انبارها به کارگزاران یا مدیران میانی کمک می‌کند که نسبت به محتوای انبارها و مالکین آنها بدون باز کردن فضاها آگاهی حاصل کنند (تصویر ۱۶).

نتیجه‌گیری:

چنانکه ذکر گردید مدارک مربوط به مدیریت اداری تپه سفالین تنها از مکانی که بقایای معماری، تزئینات وابسته به معماری به همراه مدارک مدیریتی و انبوه مواد فرهنگی (مکان مدیریتی (۴) یا مخزن ورودی

داده‌ها(۹)) مورد استفاده بوده، بررسی شده است و بنابراین از نظر بافت استقراری نمی‌تواند چگونگی پراکندگی آنها را در فضاهای مختلف برای ما بازگو سازد. در واقع به منظور دستیابی به این گونه اطلاعات چاره‌ای جز کاوش‌های افقی در بخش‌های مرکزی تپه نیست که می‌تواند موجود بودن یا موقعیت مکانی مرکز اداری جامعه سفالین را روشن سازد^۱. لذا آنچه که از مجموعه داده‌هایی از این محدوده به دست آمده، تنها می‌تواند بر اداری بودن این مرکز صحه بگذارد. باید اذعان کرد که چگونگی فن مدیریت در دوره آغاز ایلامی براساس داده‌های به دست آمده از این محدوده کاوش در تپه سفالین را با قطعیت نمی‌توان بازسازی نمود ولی براساس شواهد موجود، می‌توان با احتیاط مباحث زیر را طرح کرد:

۱- براساس کاوشهای تپه سفالین، در اواخر هزاره چهارم ق.م. در فلات مرکزی ایران، توسعه نظام معیشتی ساکنان دشت ری، همراه با تغییراتی در ساختارهای اجتماعی در قالب تغییر به سوی جامعه خویشاوندی - رتبه‌ای پیشرفته می‌باشد که در افزایش میزان واحدهای اقتصادی، تخصصی شده آن و رشد سازماندهی نیروی کار نمود یافته است.

۲- در تپه سفالین، افزایش پیچیدگیهای اقتصادی و اجتماعی منجر به ظهور سیستم‌های سلسله مراتبی پیچیده در رده‌های مختلف تصمیم‌گیری و مسئولیت‌داری شده و در نهایت موجب پیدایش کارگزاران متعدد در سطوح مختلف اداری گردید و نیز اینکه استفاده از مهرها برای شخصیت‌های دارای مسئولیت ضروری شده است.

۳- وجود کالانشان‌ها و پاکتهای گلی به تنهایی دال بر مبادله‌ای دو جانبه همراه با انتقال اطلاعات می‌باشد که کمیت و کیفیت کالاها را تحت کنترل داشته و دارای مکانیسم کنترلی و نظارتی پیچیده بوده‌اند. ظهور تکنولوژی اداری برای تضمین کمیت و جمع‌داری کالا در قالب نظام مدیریت اداری توسط نخبگان اقتصادی توسعه پیدا کرده است.

۴- به نظر می‌رسد سازمان مدیریتی آغاز ایلامی در تپه سفالین، نهادی کاملاً پیچیده و تخصصی با کلیه شاخصه‌های مدیریتی براساس تولید و مبادله کالا و خدمات مدیریتی دیگر در شمال فلات مرکزی ایران بوده است و توسط گروهی از نخبگان اجتماعی که همان خان‌سالارهای آغاز ایلامی می‌باشد، اداره می‌شده و این، دسترسی نابرابر به قدرت و ثروت را برای اولین بار در بین جوامع ساکن دشت ری در فلات مرکزی ایران پایه‌ریزی کرده است.

۵- این گروه از نخبگان اجتماعی - اقتصادی (خان‌سالارهای آغاز ایلامی دشت ری که احتمالاً لهجه‌ای (اگر بتوان این واژه را برای ساکنین آغاز ایلامی فلات مرکزی اطلاق کرد) از جوامع آغاز ایلامی در تعامل و رابطه با جنوب غرب، جنوب شرق (حصاری، چایچی و اولیایی) و شرق ایران بوده‌اند) کنترل نهادهای اقتصادی و تصمیمی‌گیری را در دست داشته و از آن در راستای منافع شخصی و گروهی خود استفاده می‌کرده‌اند.

۱- متأسفانه در پی قرارداد وزارت مسکن و شهرسازی با یک شرکت انبوه‌سازی مسکن کار تخریب تپه سفالین آغاز شده و علیرغم هشدار نویسندگان این مقاله و پی‌گیری‌های سازمان میراث فرهنگی استان تهران، مبنی بر اهمیت بسیار بالای این محوطه در معرفی یکی از مراکز عمده آغاز شهرنشینی در شمال فلات مرکزی، این تذکرات راه به جایی نبرده و هم‌اکنون پروژه ۲۵۰۰ واحدی در مرکز این محوطه در حال اجراست و به زودی این یادگار ارزشمند برای همیشه نابود خواهد شد. محوطه‌ای که بنا بر نقل قول بزرگانی چون دکتر صادق ملک شه میرزادی، میرعابدین کابلی، لامبرگ کارلفسکی، هالی پیتمن و یاکوب دال، یکی از مهمترین مکان‌های باستان‌شناسی این دوره فرهنگی ایران بعد از شوش به شمار می‌رود (گفتگوی شخصی).

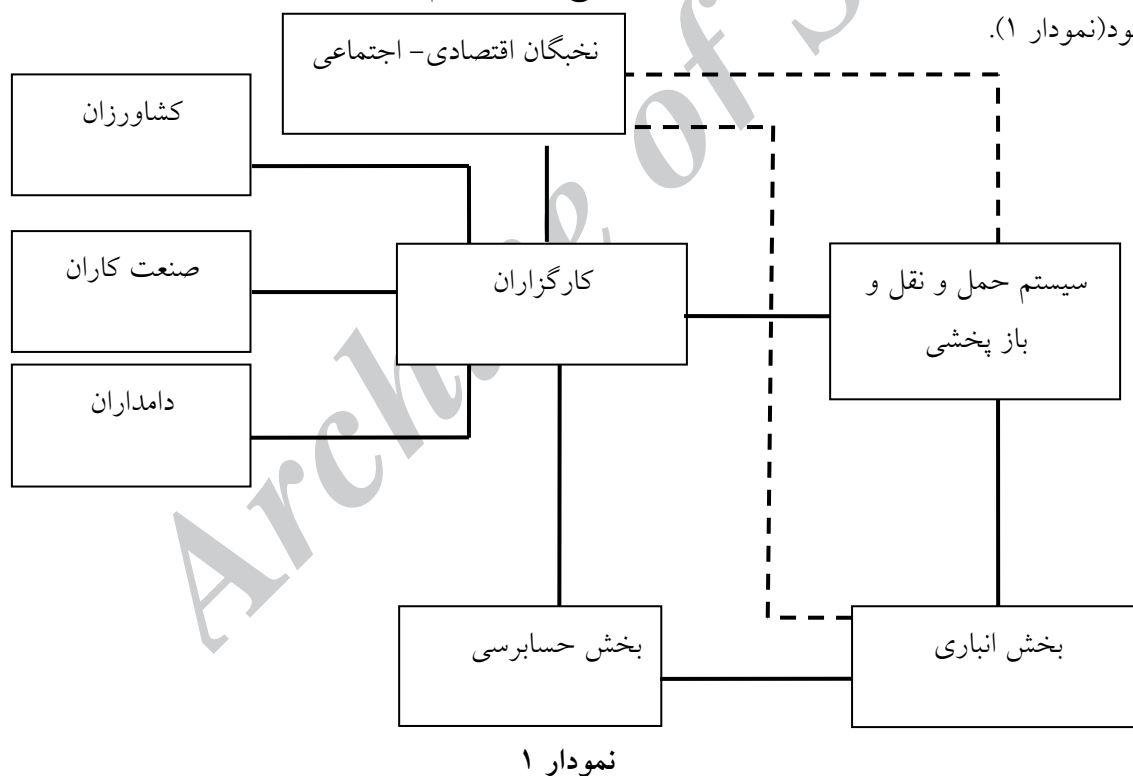
۶- داده‌های اداری و مدیریتی محوطه سفالین نشان می‌دهد که سلسله مراتب قدرت در این جامعه که در رأس آن یک نخبه و یا گروهی از نخبگان اجتماعی قرار دارد، با هماهنگی سازی تصمیمات گوناگون به مرکزیت محوطه سفالین در دشت ری، سایر جوامع استقرار همزمان با آن را سازماندهی و مدیریت می‌نموده است.

۷- کشف دو گل‌نوشته در تپه سفالین که متخصصان خط آغاز ایلامی از آن با نام متون حاکم سفالین یاد می‌کنند، تأیید کننده وجود شخص برتر یا نخبه سیاسی - اقتصادی است که زمام امور را در دست داشته و با بهره‌گیری از نیروی قهریه (۹)، تسلط خود را بر جامعه سفالین اعمال می‌کرده است (تصویر ۱۷).

۸- خان‌سالارهای آغاز ایلامی در تپه سفالین را می‌توان به صورت یک نمونه آغازین از نهادهای پیش‌حکومتی توصیف کرد که ماهیت آن بر مبنای تبادل کالا و بهره‌گیری از نیروی انسانی می‌باشد و به صورت سلسله مراتبی سازماندهی شده‌اند و تنها از لحاظ رتبه و سطح پیچیدگی با نمونه‌های مدرن آن متفاوت هستند.

۹- با توجه به گستردگی داده‌های فرهنگ آغاز ایلامی، از این پدیده می‌توان با عنوان افق فرهنگی آغاز ایلامی در دشت ری و مسیر جاده خراسان یاد کرد و به هیچ‌وجه پدیده‌ای دفعتی نیست.

۱۰- در پایان می‌توان مدل زیر را در ارتباط با سطوح مختلف نظام مدیریت اداری در تپه سفالین پیشنهاد نمود (نمودار ۱).

منابع:

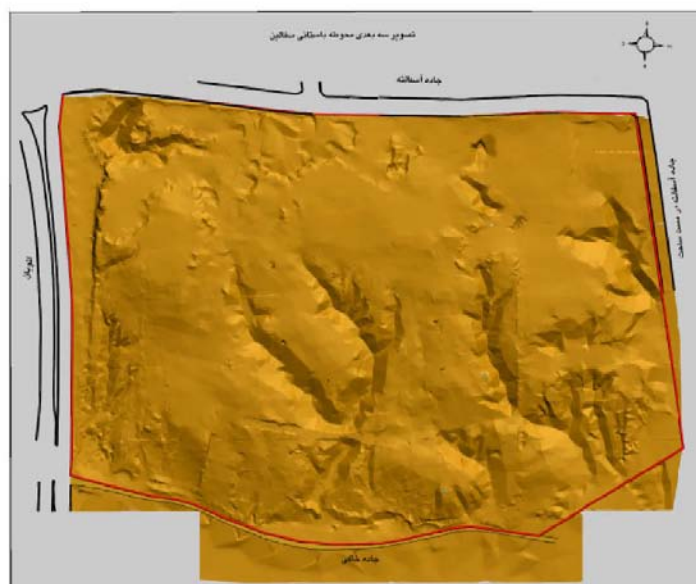
- حصاری، مرتضی؛ اکبری، حسن (۱۳۸۶ الف)، «گزارش مقدماتی کاوش محوطه باستانی سفالین پیشوا، گزارش‌های باستان‌شناسی (۷)»، جلد اول، مجموعه مقالات نهمین گردهمایی باستان‌شناسی ایران، پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، پژوهشکده باستان‌شناسی؛ صص ۱۶۵-۲۰۰.
- حصاری، مرتضی؛ علی یاری، احمد؛ اکبری، حسن (۱۳۸۶ ب)، «گزارش لایه‌نگاری و تعیین حریم در محوطه باستانی سفالین پیشوا، گزارش‌های باستان‌شناسی (۷)»، جلد اول، مجموعه مقالات نهمین گردهمایی باستان‌شناسی ایران، پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری. پژوهشکده باستان‌شناسی؛ صص ۱۳۱-۱۶۴.
- حصاری، مرتضی؛ چایچی امیرخیز، احمد؛ اولیایی، پروین، (در دست انتشار)، «منشأیابی افسیدین یافت شده از تپه سفالین پیشوا به روش پیکسی»، مجله مطالعات باستان‌شناسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران.
- زهتابیان، غلامرضا؛ رفیعی امام، عماد؛ علوی پناه، سیدکاظم؛ جعفری، محمد (۱۳۸۳)، «بررسی آب زیرزمینی دشت ورامین جهت استفاده از آبیاری اراضی کشاورزی»، پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۴۸؛ صص ۹۱-۱۰۲.
- سرداری زارچی، علیرضا (۱۳۸۴)، فن مدیریت اداری و شکل‌گیری جوامع پیچیده در جنوب غرب ایران در هزاره چهارم قبل از میلاد، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تهران.
- گراب، ادوارد. جی (۱۳۷۳)، نابرابری اجتماعی، دیدگاه‌های نظریه‌پردازان کلاسیک و معاصر، ترجمه محمد سیاهپوش و احمدرضا غروی‌زاد، نشر معاصر، تهران.
- مجیدزاده، یوسف (۱۳۷۹؟)، نخستین و دومین فصل حفاریات باستان‌شناختی در محوطه ازبکی: ساوجبلاغ (۱۳۷۷-۱۳۷۸)، پژوهشکده باستان‌شناسی، سلسله گزارش‌های مقدماتی، شماره ۱.
- یوسفی زشک، روح‌الله (۱۳۸۳)، بررسی قوم باستان‌شناسی الگوهای استقرار روستایی، ساختار معیشت و کاربری فضا در جنوب شرق خراسان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تربیت مدرس.
- Abdi, Kamyar (2003) From Eriture to civilization: Changing paradigms of proto-Elamite Archaeology, N.F..Miller and K. Abdi.eds in yeki Bud yeki nabud. *Eassys on the Archaeology of Iran in honor of William Sumner.*, Monograph, vol 48, Los Angeles: institute of Archaeology pp.140-151. Costen Los Angeles:Costen.
- Alden, J. R. (1982) Trade and Politics in Poroto-Elamite Iran : *Curent Anthropology*. Washington DC: Smithsonian, 23:613-640
- Amiet, Pierre(1997) Zur Ikonographie der Siegel und ihrer Interpretation. In Klengel-Brandt(ed), *Das Siegel in Wirtschaft und Kunst des Alten Orients. Mit Sieben Siegel versehen.* Mainz. 82-91
- Basello, G.P. (2006) The Tablet from Konar sandal B, (Jiroft). *www.elamite.net*.
- Caldwell, D.H. (1976) The Glyptic of Gawra, Giyan and Susa, and the Development of the long.Distance Trade. *Orientalia* 45, 227-250.
- Caldwell, Joseph R. Ghazir, Tell-i. (1957) *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie.* Band III, -71. Berlin. 348ff.
- Carter, E.(1980) Excavation in Ville Royale I at Susa: The Third Millennium B.C. occupation, *DAFI*.11, 11-134
- Dahl, J. L. (2005) “Animal Husbandry in Susa During the Proto-Elamite Period,” *SMEA*.47, 81-134.
- Damerow, Peter and Englund, Robert (1989) The Proto-Elamite Texts from Tepe Yahya. American School of Prehistoric Research Bulletin 39 Cambridge.
- (1990) Die Buchführung über Arbeitskräfte, in Hans Nissen, Peter Damerow.and Robert.K. Englund(eds): Frühe Schrift und Tecknihen der Wirtschaftsverwaltung im alten Vorderen Orient. Verlag Franzbecker.
- Delougaz, Pinhas. P and Helen J. Kantor (1996) Chogha Mish : The First five Seasons of Excavations, 1961 –

- 1971, edited by A. Alizadeh. Publication 101, 2 vol. Chicago : Oriental Institute of The university of Chicago.
- Dittmann, Reinhard (1986a) Susa in the Proto-Elamite Period and Annotations on the Painted Pottery of Proto-Elamite Khuzestan. In Uwe Finkbeiner and Wolfgang Röllig, in *Gamdat Nasr : Period or Regional Style?*, Beihefte Zum Tübinger Atlas des Vorderenorient, Reihe B. no. 62, Wiesbaden. pp. 171-96 .
- (1986b) Seals, Sealings and Tablets : Thoughts on the changing pattern of Administrative control from the late Uruk to the Proto-Elamite period at Susa. . In Uwe Finkbeiner and Wolfgang Röllig, in *Gamdat Nasr : Period or Regional Style?*, Beihefte Zum Tübinger Atlas des vorderen orient, Reihe B. no. 62, Wiesbaden. pp. 332- 660
- Feinman, Gary M. (2000)" Scale and Social Organization: Perspective on the Archaic State. In Gary M. Feinman and Joyce Marcus (eds.) " *Archaic State*: 95-133. Santa Fe: School of American Research.
- Feroli, P and Fiandra, E (1979) Stamp seals and functional analysis of their Sealing at Shahr-I Sokhte II-III (2700-2200 BC). In E. Van Lohuizen de Leeuwa and M.M. Ubaghs(eds), *South Asian Archaeology*, 1975. Leiden PP. 7-26.
- Flannery, Kent V.(1999)" Chieftdoms in the Early Near East. In A. Alizadeh, Y. Majidzadeh and Sh. Malek-Shahmirzadi (eds.)" *In the Iranian World: Essay on Iranian Art and Archaeology*, Presented to Ezat O. Negahban.:44-63 Tehran. Iran University Press.
- Ghirshman, Roman (1938) Fouilles de Sialk, vol.1. Paris.
- Hessari, M and Yousefi, R. (2008) "Pishva; a Key Region of Proto-Urbanization in Northern Central Iranian Plateau". *2nd International Congress on Middle Asian Intercultural Spaces*, Ramsar. p.35-6
- Hessari, M; Yousefi, R; Dahl, J. Forthcoming "The Proto-Elamite tablets from Tepe Sofalin", "The Proto-Elamite tablets from Tepe Sofalin"
- Kohl, P.(1978) "Western Asian Trade in the Third Millennium B.C.," *Current Anthropology* 19, pp. 463-92.
- (1979) The World-economy of Western Asia in the third millennium. In, Taddi, M.(ed) *South Asia Archaeology 1977*, Naples, 55-85.
- Le Brun (1971) Alain. Recherches stratigraphiques á lacropole Susa (1969-71) *DAFI*. 1.
- Lamberg-Karlovsky, Carl C. (1971) The Proto-Elamite Settlement at Tepe Yahya. *Iran* 9, 87-96.
- (1978) Foreign Relations in the Third Millennium at Tepe Yahya. Centre de la Recherche Scientifique Symposium, Le Plateau Iranien et l'Asie Centrale des Origines á la Conquete Islamique leurs Relations á la lumiere des documents Archaeologiques, Paris.
- Lambton, Ann (1969) *Persian Land Reform 1962-1966*. Oxford: Clarendon Press.
- Johnson, Gregory. A.(1973) Local Exchange and Early state Development in Southwestern Iran. *Anthropological Papers*. No. 51, Ann Arbor : University of Michigan Museum of Anthropology.
- Nicholas, Ilene M. (1990) *Malyan Excavation Report, vol.1: The Proto-Elamite Settlement at TUV*. Philadelphía.
- Pittman, Holly (1997) The Administrative Function of Glyptic Art in proto-Elamite Iran : A Survey of the Evidence. *Sceaux d'orient et leur employ. Res orientales*. Vol. X : 133 – 153
- Pollack, Susan (1989)" Power and Politics in the Susa A Period. Elizabeth Henrickson and I. Theusen(eds.) " *In Upon This Formation: the 'Ubaid Reconsidered* Copenhagen. Tusculanum.
- Porada, E *Cylinder Seals*, (1993) *Encyclopedia Iranica*, Vol. 6, Fase : 5, pp : 479 – 505.
- Potts, Daniel, T.(1999) *The Archaeology of Elam : Formation and Transformation of an Ancient Iranian State*. Cambridge : Cambridge university press.

- Rashad, M. (1990) Die Entwicklung der vor- und frühegeschichtlichen Stempelsigel in Iran. *Archäologische Mitteilungen aus Iran. Ergänzungsband 13*, Berlin.
- Sahlins, Marshal (1967) "The Segmentary Lineage: An Organization of predatory Expansion. Roland Cohen and John Middleton (eds.) " *In Comparative Political Systems*: 90-119.
- Scheil, Vincent (1905) Documents en Ecriture Proto-Elamite *MDP6*. Paris: Leroux
- Schmandt-Besserat, Denis (1992) Before writing: from counting to cuneiform. 2 vols. Austin: university of Texas press.
- Service, Elman. R. (1962) Primitive social organization. New York, Random House.
- (1975) Origin of state and civilization. New York : Norton and Co. Inc.
- Sumner, William (1986) Proto-Elamit Civilization in Fars, in Gamdat Nasr: Period or Regional Style? pp.199-211.
- Stein, Gil and Rothman. M. (eds) (1994) Chiefdoms and Early States in the Near East: The Organization Dynamics of Complexity, Monographs in World Archaeology 18, Madison Wisconsin: Prehistory.Press.
- Tosi, Maurizio (1983) Excavations at Shahre Sokhta 1969-70, M. Tosi (ed). Prehistoric Seistan. Rom. 73-126.
- Yoffee, Norman (1993) Too many chief? (or, safe Text's for the 90s,) *In Archaeological Theory* : Who sets the agenda, Norman Yoffee and Andrew sherrat (eds). pp. 60 – 77. Cambridge : combridge university press.
- Wallace, Anthony F.C. (1971) Administrative Forms of Social Organization. Mc Caleb Module in *Anthropology* 9.
- Addison-Wesley, Wright, Henry T. (1977a.) "Recent Research on the Origin of States", *Annual Review of Anthropology* 6: 370-97.
- (1977b) " Toward an Explanation of the Origin of the State", James N. Hill (ed.) " *In Explanation of Prehistoric Change.*: 213-30. Albuquerque: University of New Mexico.
- Henry T. Wright , Robert Mc Adams (eds). (1984) "Prestate Political Formation", In William T. Sanders, *on the Evolution of Complex Societies: Essay in Honor of Harry Hoijer*, 1982 pp. 41-78. Malibu: Undena Publications.
- Wright, Henri. T and Gregory. A. Johnson (1975) Population, Exchange and Early State Formation in Southwestern Iran. *American Anthropology*, 77 : 267 – 89

تصویر ۱: محوطه باستانی سفالین، دید از شمال

تصویر ۲: بازسازی سه بعدی محوطه باستانی سفالین

تصویر ۳: قطعات گلی مهر شده با مهر استامپی

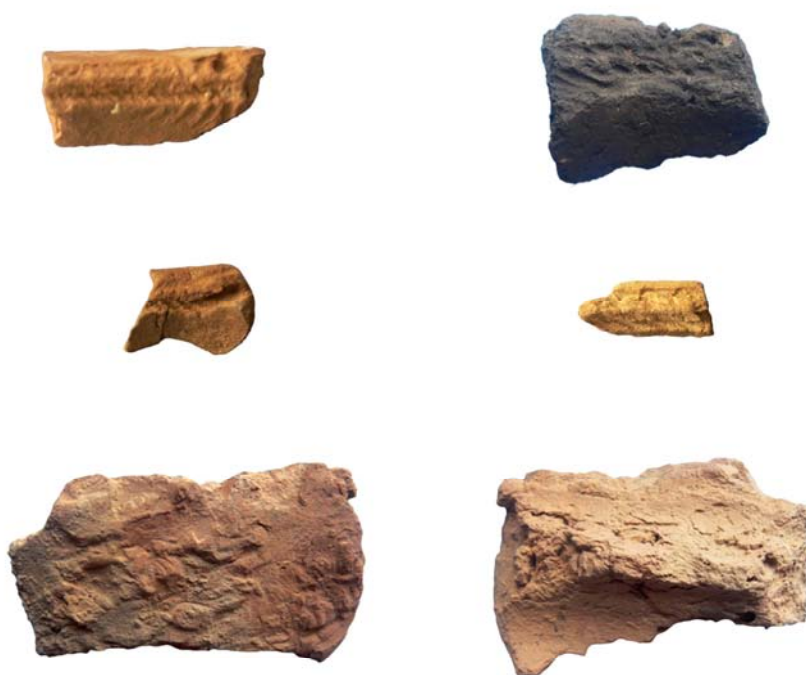
تصویر ۴: مهر های لعابدار استوانه ای تپه سفالین

تصویر ۵: قطعات گلی مهر شده برای مهر و موم ظروف سفالی با دهانه بسته

تصویر ۶: قطعات گلی مهر شده لوله و بطری های سفالی

تصویر ۷: قطعات گلی مهر شده ظروف سفالی با دهانه باز

تصویر ۸: قطعات گلی مهر شده کیسه و جعبه

تصویر ۹: قطعات گلی مهر شده برای مهر و موم درب ورودی انبار

تصویر ۱۰: قطعات گلی مهر شده بر روی پنجره

تصویر ۱۱: چوب خط گلی با علائم شمارشی

تصویر ۱۲: کالا نشانهای گلی هندسی و حیوانی تپه سفالین

تصویر ۱۳: پاکت گلس همراه با کالانشان درون آن

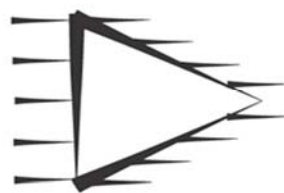
تصویر ۱۴: انواع گلنبشته های آغاز ایلامی تپه سفالین

$M346,2(N14)?=2(100)=200$
 $M362,3(N14),3(N7)?=3(100)+3(10)=330$
M346=Female Sheep
M362=Female Goat

تصویر ۱۵: گلنبشته آغاز ایلامی تپه سفالین با متن جمع داری تعداد میش ها و بزهای ماده

M136

تصویر ۱۶: مهر و موم درب همراه با علائم شمارشی

تصویر ۱۷: گلنبشته آغاز ایلامی معروف به حاکم سفالین